

Державно-конфесійні відносини – моноконфесіоналізм і поліконфесіоналізм: проблеми еволюції переходу

State-confessional relations: challenges of the evolution of transition from monoconfessionalism to multiconfessionalism

Юлія Тенюх-Юраєва

Ключові слова:

державно-конфесійні відносини, поліконфесіоналізм, плюралізм, глобалізація, релігійна свобода, правова держава.

Key words:

state-confessional relations, multiconfessionalism, pluralism, globalization, religious freedom, constitutional state.

Постановка проблеми. Державно-конфесійні відносини на теренах сучасної України пройшли довгий та складний шлях розвитку. Зокрема, прийнято виділяти період хрещення Русі Володимиром Великим¹, період візантійської симфонії влад держави та церкви, період державної церкви, починаючи з «Духовного регламенту» Петра I, та період відділення церкви від держави починаючи з 1917 р. Але, попри таку довгу історію розвитку, досі точиться дискусія щодо сучасної моделі державно-конфесійних відносин, у якій висловлюється безліч точок зору від обстоювання надання державних переваг «традиційній» церкві, що історично вважається панівною на території держави, до повномірної реалізації сучасних прав людини на свободу совісті, включаючи свободу віросповідання (що означає рівне ставлення держави до всіх конфесій, що діють на його території, без надання переваги щодо однієї конкретної релігії). Така ситуація вимагає глибокого теоретичного аналізу правових аспектів перспективної моделі державно-конфесійних відносин, яка б могла забезпечити поєднання традиційних для вітчизняної правової системи підходів із новаціями, що базуються на загальновизнаних міжнародно-правових стандартах.

Окремі аспекти проблематики знайшли своє вираження в роботах таких українських та російських дослідників, як А.І. Кормич, Ю.М. Оборотов, А.В. Пчелінцев, В.Є. Єленський, Н.В. Володіна та інші. Вони аналізували проблеми глобалізації в аспекті державно-конфесійних відносин, еволюцію цих відносин. Але важливим, на наш погляд, є не лише аналіз загальних тенденцій в цій сфері, але й теоретичне обґрунтування визначення шляхів і напрямів подальшої діяльності держави щодо врегулювання державно-конфесійних відносин.

Метою статті є аналіз проблеми вибору з боку держави між моноконфесіоналізмом і поліконфесіоналізмом, а також встановлення оптимального шляху для здійснення природного переходу від моноконфесіоналізму до поліконфесіоналізму в розрізі прагнення до побудови правової держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правове регулювання державно-конфесійних відносин неодмінно відчуває необхідність врахування двох ключових проблем конфесійного життя в сучасній Україні:

1) наявний розкол у найбільш поширеній релігії – православному християнстві (сучасний розкол між Українською православною церквою Московського патріархату та Українською православною церквою Київського патріархату та більш глибокі історичні взаємовідносини між православ'ям та Українською греко-католицькою церквою);

2) загальна для більшості пострадянських держав проблема поліконфесійності, яка охоплює як конфесійне життя національних меншин, так і розвиток в останні десятиліття пропаганди нових конфесій. Слід зазначити, що проблема поліконфесійності в Україні вирішується більш м'яко та толерантно, ніж у сусідній

¹ Кормич А.І. Історія вчень про державу і право : [навч. посібник]. – 3-тє вид., перероб. та доповн. – К. : Алерта, 2012. – С. 248–249.

Росії, де переважають антикультуристські настрої, здійснюється цензура релігійної літератури та державний контроль над місіонерською діяльністю. В Україні, скоріше, іде природний процес еволюції та становлення, вплетення в культуру та менталітет нових для країни релігій. Прагнучи стати правовою державою, Україні, на думку автора, необхідно приділяти велику увагу стабілізації та повсюдній підтримці релігійної свободи в країні, займати таким чином своє гідне місце в глобалізованому світі.

Сутнісна характеристика правової держави заснована на визнанні невідчужуваності, непорушності прав людини, проголошенні її найвищою соціальною цінністю, а також на встановленні механізму гарантій прав і свобод людини. У системі прав і свобод, закріплених в Конституції, проголошується право кожного на свободу світогляду та віросповідання (ст. 35). Це право містить свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, свободу безперешкодно відправляти релігійні культу та ритуальні обряди, свободу вести релігійну діяльність².

Таким чином, здійснюючи курс на побудову правової держави та стикаючись з реаліями існування безлічі релігійних конфесій в країні, Україна, визнаючи відповідно до Конституції право на свободу віросповідання будь-якої релігії, природним, еволюційним чином переходить на сторону поліконфесійності, тим більше, що множинність релігій і різноманітність віросповідань є невід'ємною частиною правової держави. Разом із тим цей процес переходу не є рівним і характеризується рядом «збоїв». Це справедливо для більшості країн глобалізованого світу, які раніше існували в аспекті моноконфесіоналізму, представленого так званими традиційними, історичними, національними релігіями.

Так, на міжнародній арені збої в побудові правової держави добре відстежувати, наприклад, виходячи з аналізу скарг, що надходять до Європейського суду з прав людини щодо порушення статей 9 (свобода думки, совісті і релігії) і 11 у світлі статті 9 (свобода зібрань та об'єднань) Конвенції про захист прав людини і основних свобод.

Також порушення у сфері релігійної свободи відслідковуються за допомогою моніторингу найбільш проблемних регіонів, у яких пригнічується право громадян на свободу віросповідання з подальшою публікацією доповідей, що містять результати проведеного моніторингу та пропозиції щодо залагодження виявлених порушень.

Такий моніторинг і публікацію доповідей, наприклад, здійснює Комісія міжнародної релігійної свободи при Конгресі США, різні організації при ООН, громадські організації. В Україні подібні функції здійснює Інститут релігійної свободи. Також регулярно проводяться міжнародні конференції, на яких можуть збиратися представники різних країн і доповідати про наявну ситуацію у сфері державно-конфесійних відносин, звертаючи увагу представників інших країн на неоптимальні моменти у сфері релігійної свободи. Наприклад, подібні конференції щорічно здійснюються під егідою Організації з безпеки і співпраці в Європі (ОБСЄ). Часто також подібні конференції проводяться в стінах провідних вишів.

Звісно ж, такий суспільний контроль є необхідним регулятором під час побудови правової держави, а також громадянського суспільства, який може позитивно позначитися на державно-конфесійних відносинах, надаючи якийсь етичний вплив, нагадуючи про плюралізм, яким просичене наше сучасне суспільство, і направляючи суспільство в русло поліконфесійності.

Як справедливо зазначає Ю.М. Оборотов, держава повинна якомога менше обмежувати внутрішній моральний світ людини і якомога більше забезпечувати умови для гідного існування і вдосконалення людей³. Саме за таких умов, на думку автора, в державі можливий плюралізм – від атеїзму до самостійного вибору релігії та визнання релігійного вибору інших.

На цьому перехідному етапі глобалізації держава стикається з колосальними труднощами в самозбереженні своєї національної ідентичності, а також свого морального впливу на суспільство, і саме це, на думку автора, штовхає його стримувати плюралізм із властивими йому поліконфесійністю і множинністю релігійних ідеологій.

² Федоренко Т.Н. Правовое государство и церковь: тип отношений / Т.Н. Федоренко / Актуальные проблемы политики. Збірник наукових праць / голов. ред. С.В. Ківалов ; відп. за вип. Л.І. Корміч. – Одеса : ПП «Фенікс», 2006 – С. 79.

³ Оборотов Ю. Государство в религиозной философии Владимира Соловьева / Ю. Оборотов // Юридический вестник. – 1994. – № 1. – С. 120.

Зокрема, Ю.М. Оборотов вважає, що держава насилу зберігає свою національну ідентичність в зв'язку з тим, що чотири сили руйнують сформовану систему: транснаціональні корпорації, недержавні організації, самовизначення нових націй, мобільність населення. А також серйозні проблеми для держави, на його думку, пов'язані зі сферою інформації. Інтернет як всесвітня інформаційна мережа дає можливість реалізувати інформаційні контакти без дотримання державних кордонів, розвивати електронну торгівлю, фінансові контакти і багато іншого⁴.

Так, держави з багатою історією та довгою присутністю тоталітарного режиму на своїх територіях прагнуть зберегти незмінними свої засади і прагнуть не розширювати інформаційні кордони для своїх громадян. Наприклад, в Китайській Народній Республіці діє інтернет-цензура: веб-сторінки фільтруються за ключовими словами, пов'язаними з державною безпекою, а також за «чорним списком» адрес сайтів⁵. У Російській Федерації також існують обмеження на користування Інтернетом: діє Єдиний реєстр доменних імен, покажчиків сторінок сайтів у мережі Інтернет, що містить інформацію, поширення якої в Російській Федерації заборонено⁶. Також у Російській Федерації діє Федеральний список екстремістських матеріалів, який веде Міністерство юстиції РФ і який налічує понад тисячу найменувань літератури, у тому числі літератури різних недержавних організацій, включаючи літературу різних нових релігійних рухів, які потрапили під державну цензуру⁷.

На прикладі обмеження інформаційної свободи в цих країнах можна констатувати наявність у них порушень у сфері релігії, релігійної свободи і, як наслідок, придушення поліконфесіоналізму.

Так, релігійна свобода в Китайській Народній Республіці оцінюється більшістю західних країн та правозахисними організаціями як проблемна. У Китаї, наприклад, жорсткий контроль за будь-якої релігійної діяльності поєднується із заходами щодо «патріотичного виховання» віруючих і служителів культу та недопущення перетворення релігії на центри соціального тяжіння, альтернативної ідеології та зарубіжного впливу⁸. Це, однак, відрізняється від ситуації придушення релігійної свободи в Росії, де пригнічується не релігія як така, а її прояви в різноманітних, нетрадиційних для Росії формах. Так, у щорічній доповіді Державного департаменту США про свободу віросповідання у світі відзначається, що в Росії періодично порушуються права релігійних меншин. Зокрема, як повідомляється в документі, в Росії обмежувалася діяльність мусульман та низки інших груп, таких як свідки Єгови, п'ятдесятники та саєнтологи⁹.

Цей процес вибору між моноконфесіоналізмом і поліконфесіоналізмом, а скоріше, еволюція переходу до поліконфесіоналізму внаслідок глобалізації, на думку автора, є проблемою не окремих країн, а світової спільноти загалом. Так, в доповіді Держдепартаменту США відзначається продовження з боку урядів посилення адміністративного контролю у *всьому світі* [виділено автором] над релігійними меншинами і тими релігіями, які розглядаються як нетрадиційні для даної країни¹⁰.

Як зазначає В. Єленський, тенденції, що об'єктивно ведуть до зміцнення та розширення релігійної свободи, набагато менше, ніж тих, що розвиваються в зворотному напрямку. На його думку, одна з найбільш обнадійливих серед них – це формування досить потужної інтелектуальної традиції – як філософської, так і богословської, – спрямованої на створення моделей переплавлення релігійного різноманіття в релігійний плюралізм і вироблення нової глобальної етики¹¹.

⁴ Оборотов Ю. Образы государств в глобализующемся мире / Ю. Оборотов / Закон и жизнь. – 2004. – № 8. – С. 7.

⁵ Chinese web filtering «erratic» (12 September 2007) / BBC [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://news.bbc.co.uk/2/hi/technology/6990842.stm>.

⁶ Постановление Правительства Российской Федерации от 26 октября 2012 г. № 1101 г. Москва «О единой автоматизированной информационной системе «Единый реестр доменных имен, указателей страниц сайтов в информационно-телекоммуникационной сети «Интернет» и сетевых адресов, позволяющих идентифицировать сайты в информационно-телекоммуникационной сети «Интернет», содержащие информацию, распространение которой в Российской Федерации запрещено» / Российская газета. – Федеральный выпуск № 5922 (249) от 29 октября 2012.

⁷ Федеральный список экстремистских материалов Министерства юстиции России [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://minjust.ru/extremist-materials>.

⁸ Еленский В. Религиозная свобода: глобальные измерения / В. Еленский [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://religiopolis.org/religiovedenie/2758-religioznaja-svoboda-globalnye-izmerenija.html>.

⁹ Госдепартамент США представил ежегодный доклад о свободе вероисповедания в мире [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.newsru.com/religy/11aug2016/dep_of_state_religion.html.

¹⁰ Госдепартамент США представил ежегодный доклад о свободе вероисповедания в мире [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.newsru.com/religy/11aug2016/dep_of_state_religion.html.

¹¹ Еленский В. Религиозная свобода: глобальные измерения / В. Еленский [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://religiopolis.org/religiovedenie/2758-religioznaja-svoboda-globalnye-izmerenija.html>.

На думку автора, для вирішення цієї проблеми представники релігійних організацій, особливо релігійних меншин, повинні також усвідомити, що вони займають нішу моральних та ідеологічних цінностей, яких дуже часто потребує держава з точки зору ідеологічної основи для суспільства, знаходження «спільної мови» з народом. Таким чином, від єдності та згуртованості релігійних організацій всередині країни буде залежати стабільність державно-конфесійних відносин. Раніше, під час існування єдиної церкви можна було говорити про державно-церковні відносини, де по обидва боки відносин було два конкретні суб'єкти: конкретна держава (наприклад, Київська Русь) і конкретна церква (наприклад, Руська православна церква). У цей час в період глобалізації, на думку автора, можна говорити про державно-конфесійні відносини, маючи на увазі під другим суб'єктом відносин все релігійне різноманіття, що існує в країні. Для того, щоб можна було вибудовувати належним чином ці відносини, другий суб'єкт повинен являти собою не розрізнені відокремлені формування, а єдиний «фронт».

Для вибудовування таких взаємин із державою, у межах яких збереглися б інтереси як релігійних організацій, так і держави, релігійним організаціям необхідно перш за все самоорганізуватися, усунути наявні протистояння і конфлікти (наприклад, конфлікт між Руською православною церквою Київського патріархату та Руською православною церквою Московського патріархату, який не припиняється тривалий час), роблячи це на підставі своїх світоглядних постулатів, без використання державної підтримки, схильної на цьому етапі віддавати перевагу усталеним на своїй території релігіям або піддаватися впливу відповідних політичних віянь. На думку автора, щоб раз і назавжди усунути наявні суперечності в цій сфері, їх необхідно вирішувати ресурсами, що не виходять за межі цієї сфери. Далі, вважає автор, релігійним організаціям слід сформувати постійний орган, який би виступав єдиним голосом поліконфесіоналізму для державної влади та який вів би з ним діалог від імені усієї релігійної спільноти.

Так, для України одним з варіантів розв'язання проблеми переходу до поліконфесіоналізму могло б стати вхідження всіх наявних конфесій на території України (включаючи нові релігійні рухи) до Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій з рівним правом голосу та участі, на якій би колегіально вирішувалися питання, викликані необхідністю прийняття того чи іншого кроку (шляхом голосування, без відсутності зовнішнього тиску і без присутності «обер-прокурору» з боку державних властей) у сфері державно-конфесійних відносин; за результатами прийнятих рішень складався б покроковий план їх реалізації. Потім уповноважений цього органу та його помічники втілювали б задумане в життя, звітуючи належним чином перед Радою. Тоді як Рада здійснювала би інформаційне та інше співробітництво з державою, не виходячи за межі Конституції світської держави. Таким чином, могли б враховуватися інтереси віруючих усіх представлених на території України конфесій, що гарантувало б реалізацію конституційного права її громадян на свободу віросповідання та наближало б до побудови правової держави.

Висновок. Проблема глобалізації повинна активно вирішуватися не тільки силами держави (уповноваженими державними органами) як учасника державно-конфесійних відносин, а й силами релігійних організацій. При цьому саме шляхом діалогу між релігійними організаціями із залученням широкої громадськості можливо формування сучасних принципів поліконфесіоналізму, які б зробили релігійні організації ефективними та одночасно толерантними інститутами громадянського суспільства.

Анотація

Автор показує, що у зв'язку з процесами глобалізації практично кожна сучасна держава (особливо пострадянська) стикається з виникненням на своїй території великого числа нових для цієї держави релігій. Приймавши статус світської держави, такі держави стають учасниками державно-конфесійних відносин і покликані контролювати ширший сектор релігійного життя суспільства, ніж за участю в межах державно-церковних відносин, коли в ролі другого суб'єкта була одна церква, що історично існувала на цій території. Процеси глобалізації накладають додаткову відповідальність і закликають до мобільності як державу, так і релігійні організації. Останнім, на думку автора, слід об'єднатися в єдиний релігійний орган для проведення діалогу з державою, реалізуючи таким чином цілі державно-конфесійних відносин та наближаючись до побудови правової держави.

Summary

The author points out that due to globalization processes, virtually every modern state (especially post-Soviet state) faces the rise of many religions in its territory which are novel for the state. Having assumed the status of a secular state, such state becomes a party to state-confessional relations and is supposed to oversee a larger segment of its society's religious life than within the framework of the state-church relations with only one church, existing historically in its territory, as the second party. The globalization processes impose additional responsibility and encourage both the state and religious organizations to be more flexible. According to the author, religious organizations should unite into a single ecclesiastical authority to participate on its behalf in a dialogue with the state, thus accomplishing the goals of state-confessional relations and making progress towards a state based on the rule of law.

Використана література:

1. Кормич А.І. Історія вчень про державу і право : [навч. посібник]. – 3-тє вид., перероб. та доповн. – К. : Алерта, 2012. – 334 с.
2. Федоренко Т.Н. Правовое государство и церковь: тип отношений / Т.Н. Федоренко / Актуальні проблеми політики. Збірник наукових праць / голов. ред. С.В. Ківалов ; відп. за вип. Л.І. Корміч. – Одеса : ПП «Фенікс», 2006.
3. Оборотов Ю. Государство в религиозной философии Владимира Соловьева / Ю. Оборотов // Юридический вестник. – 1994. – № 1.
4. Оборотов Ю. Образы государств в глобализующемся мире / Ю. Оборотов / Закон и жизнь. – 2004. – № 8.
5. Chinese web filtering «erratic» (12 September 2007) / BBC [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://news.bbc.co.uk/2/hi/technology/6990842.stm>.
6. Постановление Правительства Российской Федерации от 26 октября 2012 г. № 1101 г. Москва «О единой автоматизированной информационной системе «Единый реестр доменных имен, указателей страниц сайтов в информационно-телекоммуникационной сети «Интернет» и сетевых адресов, позволяющих идентифицировать сайты в информационно-телекоммуникационной сети «Интернет», содержащие информацию, распространение которой в Российской Федерации запрещено» / Российская газета. – Федеральный выпуск № 5922 (249) от 29 октября 2012.
7. Федеральный список экстремистских материалов Министерства юстиции России [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://minjust.ru/extremist-materials>.
8. Еленский В. Религиозная свобода: глобальные измерения / В. Еленский [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://religiopolis.org/religiovedenie/2758-religioznaja-svoboda-globalnye-izmerenija.html>.
9. Госдепартамент США представил ежегодный доклад о свободе вероисповедания в мире [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.newsru.com/religy/11aug2016/dep_of_state_religion.html.

Юлія Тенюх-Юраєва,

здобувач кафедри загальнотеоретичної юриспруденції
Національного університету «Одеська юридична академія»